

Олга Зиројевић

ИСЛАМИЗАЦИЈА НА ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ ПРОСТОРУ

(Одломци)

Прелаз на ислам кроз двоверство

Прва вест о криптохришћанству међу Србима датира из 1568. године, када је један српски војник (едлија) признао француском посланику на султановом двору у Једрену да је српске нације и вере, да живи са Турцима и претвара се, али да је рођењем и срцем хришћанин. Фетва, издата крајем 1568. године, односи се на подручје данашње западне Македоније – предвиђа најстрожу казну за оне који су само формално примили ислам и наставили и даље да се придржавају старе религије – хришћанства; а то значи, пред турским властима су се декларисали као муслимани, а наставили да иду у цркву, крштавају децу и жене се у цркви. Имали су и два имена – једно хришћанско, којим су се служили међу собом и у породичном кругу, и друго муслиманско, којим су се дозивали на јавним местима и пред турским властима. Као Ферхат – Ђон, Мустафа – Никола, Хасан – Богдан. Процес исламизације домаћег становништва на балканским и другим просторима Османског царства није ишао ни брзо, ни једноставно. Пролазио је кроз више етапа, у којима су нови муслимани настојали да сачувају везе са старом вером.

Алахови хришћани

Најдрастичнији облик чувања старе вере било је криптохришћанство, а још распрострањенија је била "незавршена исламизација". Ст. Скенди, чак сматра да је можда боље говорити о степенима криптохришћанства него о несавршеној конверзији или о помешаној религији (користи се и назив облици верског синкретизма). И док су се у првом случају тајно следили хришћански прописи, у другом су се јавно чували стари празници и обичаји, уз коришћење свог дотадашњег "неверничког" језика. Међу њима је, међутим, тешко повући јасну границу. Отуда, као да су у праву француски историчари Б. и Л. Бенасар, када преобраћенике на ислам (ренегате) називају Алаховим хришћанима (Лес Цхретиенс д Аллах). Иако је прелаз на ислам био постепен, обично је водило кроз криптохришћанство односно двоверство, многи двоверци дочекали су и сам крај Османске империје да би се тад, углавном слободно, вратили старој вери, али понекад и остајали у новој. Или пак, у обема. Двоверци везани за почетке ислама утврђени су на многим балканским и другим просторима. Прва вест о криптохришћанству међу Србима датира из 1568. године, када је један српски војник (едлија) признао француском посланику на султановом

двору у Једрену да је српске нације и вере, да живи са Турцима и претвара се, али да је рођењем и срцем хришћанин.

Две врсте католика

Године 1743. визитатор Јован Николић извештава папу да у Србији постоје две врсте католика. Они који јавно исповедају своју веру и подносе све тегобе и намете и они који, да би избегли плаћање данка, то чине тајно у кући, показујући се јавно као муслимани. Ових других има на хиљаде у Србији и Албанији. Њихове жене јавно исповедају католичку веру. Класична земља криптохришћанства била је данашња Албанија, отуда и албански синоним за двоверство – "шарамане", што ће рећи, шарени, разнобојни. Двоверје (двоверци, шарени – домаћи, словенски назив, код Грка диплистиа патсали) је регистровано и у Македонији, на Косову, у јужној Србији, Црној Гори, Херцеговини, Босни, Бугарској. Било их је и на Понту, у Трапезунту (ставриоти), у Грчкој, Додеканезу, Митилени, Криту, а нарочито на Кипру, где су их називали линовамвски (лан и памук – између хришћана и муслимана у вери, попут тканине), па лардокпхтеди (јер су јели свиње), месокертеди (итал. меззо љуарто - пола и пола) односно меси (парамеси), патсали,

апостолики, као и Валахади (у грчкој Македонији), који се, за разлику од осталих криптохришћана, нису крили. Двовераца је било чак и у Истанбулу, крај самих зидина Топкапи сараја. У источним деловима данашње покрајине Косова (Горња Морава и Изморник) становништво је раније, каже Атанасије Урошевић, било у "привидном исламу" односно у "окултном хришћанству", док је Скопска Црна Гора (Карадаг) дуго времена била у криптокатоличанству.

Отац католик – син муслиман

Тек након изградње џамија, у другој половини 19. века, то "двојеверство" је "попустило", али и поред тога и данас (1935) има оних, истиче даље Урошевић, који се издају за муслимане, а тајно посећују католичке цркве. Као што има и родова, који су се издавали за муслимане, а околина их сматрала за љармане. Исти аутор, такође, тврди да Срби католици нису никад били привидно у исламу. Има и родова који су се издали за муслимане, али их је околина сматрала за љарамане. У призренском Подгору "љараманима" су се називале и куће у којима је отац католик, а син муслиман. И у некадашњем Новопазарском санцаку, како сведочи један допис из 1848. године, било је кућа у којима су два брата "пак један верује

у Христа, а други у Мухамеда, један клања, а други се крсти. У неким кућама има по три брата и сва три држе се да су Турци, а отац им је Србин, и тако синови клањају, а отац се крсти, а кад Бајрам дође, сви заједно прославе, отац иде у цркву, а синови у џамију. Одавде потиче још један назив за двоверство, када су два брата Васојевића живела у братској слози чак и онда када се један од њих исламизирао, народ их је назвао карма-каришик, што значи мешавина верска. Њихови потомци, Црногорци и муслимани, називају се и данас Каришићи.

Сурово кажњавање новомуслимана

Папа Бенедикт ХИИИ је на Првом албанском концилу (1744) јавно осудио двоверство истичући да "католицима није допуштено прикривати признање хришћанске вере, а да симулирају мухамеданство" У удаљеним планинским крајевима читава села и области били су насељени двоверцима. Православна црква била је трпељива према својим "паренима", јер је увидела да само на тај начин може дуже да их задржи под својим утицајем. После 1821. године у већ ослобођеним грчким областима линовамваки су одбацили свој муслимански огртач и прогласили се чистим хришћанима. Да одбаце муслиманску мимикрију

покушала су - након хатишерифа од Гулхане (1839), који је објавио равноправност свих верских заједница - и нека двоверска села у Скопској црној гори, изјавивши да убудуће треба да буду сматрани за хришћане, што је резултирало њиховим протеривањем и заточењем у Анадолији.

Процват криптохришћанства

Међутим, појава двоверства (криптокатолици и криптоортодокси) на балканским просторима помиње се и шездесетих година управо минулог века. Сусреће се нарочито међу Албанцима, али је раније било и криптоортодоксних Срба (у Солуну и на малоазијској обали) и криптојевреја. Криптохришћанство је цветало, тврди Скенди, на оним подручјима где је било бекташија, а то су Јужна Албанија и области око Берата и Елбасана, Косово и Метохија (Ћаковица, Призрен, Пећ), Тетово Крит, и Кипар. Бекташиизам је за хришћане чак представљао прихватљивији облик конверзије и повољнији избор од – криптохришћанства.

Светост је резултат гласа народа

Муслимански светац није, међутим, канонизован од више власти муслиманске

заједнице, његова светост је резултат гласа народа. Легенда о свецу не трпи контролу никаквог регуларног испитивања. Истовремено, култ муслиманских светаца нема никакве везе са јавним и званичним упражњавањем религије. Поштовање светаца најчешће је повезано са ходочашћем. Оваква ходочашћа треба ходочасницима да омогуће да буду под учинцима благослова (барака), који долазе од светаца односно из њихових гробова, реликвија и др. а који се простиру на све области живота до којих је човеку стало. На феномен двоверства реаговале су обе стране. Папа Бенедикт ХИИИ на Првом албанском концилу (1744) јавно га је осудио истичући да "католицима није никако допуштено прикривати признање своје хришћанске вере, а да симулирају

мухамеданство". Ослањајући се на многобројне фетве, османске власти сматрале су нове муслимане, који су се и даље држали хришћанских обичаја и празника, за невернике и прибегавале суровим казнама, уз поновни чин конверзије и склапања брака, уколико су преступници били ожењени. Како је то и изгледало у пракси сведочи учени немачки протестант Ст. Герлах (1573), иначе, члан немачког посланства у Цариграду: "Чујем да хришћани који су се одрекли своје вере (ренегати христијани), који не желе да иду у турску цркву, а слободно исповедају своју религију (таквих има много) треба да дају свакодневно по пола аспре

неком другом да се уместо њих моли, или подлежу казни. Но, код оних без дома, а нарочито ако су на служби код султана (спахије и др) не води се о томе толико рачуна да ли иду у џамију или не. Али када породични и други људи који имају сопствене станове или куће дуже времена не учествују у верским обредима и посту, изазивају гнев свих суседа, који траже од њих објашњење за такав презир. Они који живе усамљенички и код других имају више слободе те могу лако да се оправдају. Елементи староарапског паганства Познато је да ниједна религија није консеквентније монотеистичка од истине ("нема другог бога осим Алаха"). Отуда нема ни посредника између човека и бога. Међутим, настанак ислама је, упркос ексклузивитету те религије, управо школски пример за настанак синкретизма. Притом је нарочито занимљива успешна синтензација јеврејског и хришћанског наслеђа, као и елемената староарапског поганства (Каба - Чаба, на пример). Могу се добро разлучити модалитети више или мање успеле интеграције, савршено апсорбовани елементи поред таквих који су од стране ортодоксије "трпљени" као маргинални иако су у народној религији, заузимали централно место (као ходочашћење гробова светитеља), да би, опет, због тога изазвали пуристичке реакције (код вехабита, на пример). Поштовање светаца (вали, вели) било је уобичајено у народној вери и суфизму (исламска

мистика), док га је стога ортодоксија само трпела, а вехабити га строго забрањују. Корени ове, у арапском свету, али и у другим исламским земљама, веома распрострањене појаве, иду до култа локалних божанстава из дубоке паганске прошлости, при чему су, свакако, и хришћански утицаји, али без примисли о мучеништву, као и идејни свет индијских религија могли у томе имати удела. И неки антички хероји или хришћански свеци протумачени су, на тај начин, као исламски свеци. Својата их чак и више религија, ислам и хришћанство, а сусреће се и појава заједничког поштовања.

Поштовање реликвија

Исцељење болесника, оживљавање мртвих, телепатија, изазивање кише, разговор са животињама и биљкама, то су чуда (карамат) која муслимани, и не само они, очекују од својих светаца, а која ови могу да чине захваљујући посебној божјој милости Молитве и даривања (свеће, јело, чарања) треба да придонесу дејству благослова. Веома је раширен обичај да се о ограду гроба или о гране околног дрвећа вешају комадићи одеће, које носи ходочасник, да би све све његове бриге и невоље пренеле на свеца, а после неког времена ходочасник би поново узимао комадиће

тканине и носио их као амајлију. Исцељење болесника, оживљавање мртвих, телепатија, изазивање кише, разговор са животињама и биљкама, то су чуда (карамат) која муслимани, и не само они, очекују од својих светаца, а која ови могу да чине захваљујући посебној божјој милости.

Света места

Отуда и локална божанства живе и даље у светитељима чија имена су делимично и непозната. То важи, пре свега, за култ гробова. Тако се нека хришћанска места сматрају светим и у исламу (Хизир - Свети Ђорђе - Елијас). За најразноврсније невоље постоје помоћници, њима се дају завети и заветни дарови. А то може бити застирање гробова светитеља (обично леже крај извора, пећина или на посебним местима) комадићима тканине, паљење свећа, читање одређеног броја молитви. Посебно плодно тло за култове светитеља су подручја са богатом предисламском прошлошћу, као што су то северна Африка, али и Индија, где многе гробове поштују и Индуси и муслимани.

Ислам познаје и култ реликвија

Одсечене Мухамедове длаке из браде сакупљале су се редовно и носиле као амулет

(исто што и хамајлија) јер се веровало да су испуњене благословом, његов огртач може се видети и у Истанбулу и Кандахару, а отисци његових стопа (као и његовог зета и четвртог халифа Алија) – дивовске удубине у стенама, показују се на разним местима. И гробови светитеља поседују, најчешће, неке предмете који се везују за завештача или неку другу важну личност. У разним религијама многи људи имају потребу за чудима. У народном исламу, пре свега у суфизму, значајно место заузимају чудотворна исцељења и због тога се ходочасте гробови светитеља – чудотвораца (као Лурд и Фатима код хришћана).

Сустрет хришћанства и ислама

Јаз између хришћана и муслимана на селу смањивао се и било га је лакше пребродити исламом дервиша (посебно бекташија), исламом који је већ био разводњен толеранцијом паганских турских веровања и обичаја, разводњаван је још више прихватањем светих места – гробова, извора, дрвећа – хришћана и прехришћана за популарна

култна места. У раном османском периоду на Балкану су се тако сусрели и узајамно деловали једно на друго народно хришћанство обogaћено наследством паганства и народни ислам у којем је још пунокрвно живео турски шаманизам. А хришћанство, заједно са својим паганским елементима, није могло бити сасвим истиснуто већ и због своје дуговековне укорееености, па отуда међу новим муслиманима – ковертитима читав низ хришћанских сурвивала, који ће дочекати и наше време.

Верска конфузија

Сходно сведочењу Курана, Мухамед је јасно одбио да своје послање докаже чудима, мада су каснији извештаји његов живот украсили многобројним баснословним детаљима. Веровесник је изјавио да је сам Куран чудо над чудима, а он пак није никакав чудотворац већ само посланик који позива на покајање. Строго ортодоксни верници (као вехабити) сматрају сваки култ светитеља и обмањивање чудима неспојивим с правим исламом. Ни поштовање реликвија ни гробова светих ислам, за разлику од хришћанства, није званично признао, и сами светитељи узети су невољно и под притиском народне вере. Тај и тако "обogaћени" ислам дошао је на балканске просторе

преко Мале Азије, у којој је, како то сликовито казује В. Фордлевски, изграђен мост преко провалије која раздваја ислам од хришћанства. А исламизација Анадолије почела је углавном после битке код манцикерта (1071), после које су победници, Турци Селџуци, били дуго у мањини у односу на заточене хришћане, Грке и Јермене. И сами Турци, претежно номади били су тек, недавно, и површно исламизирани тако да су сачували своја централноазијска шаманистичка сујеверја. Долази до мешовитих бракова и извесне верске конфузије. И исламизације хришћана, који су прешли на страну победника, била је површна и сумњива. Ова необична мешавина нација, религија, језика и култура, нашла је, можда, свој најбољи израз у стиховима великог турског песника Јунуса Емреа (умро 1320/21, а 1991. Унеско га је прогласио за човека године): "шта ме брига за ваше сплетке и ваше крајеве, Јеванђеље то сам ја, ја сам аутор Кур'ана. "Све религије су за нас правоваљане" - тврди он, на другом месту. Или још: "Ту и тамо одлазећи у џамију, моје срце се ту баца ничице, моли се, каткад идући у цркву, оно постаје свештеник који чита Библију".

Хришћанске богомоље, иконе и нови завет

Муслимани су у кућама радо чували иконе, пред којима су ноћу палили кандила. Поштовали су и рушевине цркава и манастира "И данас", пише 1946. етнолог Св. Томић "Ченгићи у Сарајеву сматрају Пивски манастир као свој вакуф (задужбину). А прича се да је Смил-ага Ченгић, а нарочито његов син Дедага, често долазио у манастир и клањао пред фреском, која је, опет, наводно представљала Мехмед-пашу Соколовића (стрица митрополита Саватија). Дедага је редовно остављао прилог црви, а годишње је давао манастиру извесну количину жита, масла и воска".

И развалине манастира и цркава код Бродарева (Мили, Заступ, Куманића, Давидовића) посећивали су, уз православне, и муслимани и прилагали восак. На летњег Светог Арханђела скупљало се становништво из читавог Средњег Полимља и остало ту по два дана. У Црногорској Крајини памти се да су се тамошњи муслимани "о Спасову дане скупљали код цркве Свете Петке и доносили завјете у вуни и сиру, па су ту цио дан играли, пјевали, веселили се и гађали у нишан". Исти аутор казује да наши муслимани чине "денија" по православним манастирима "кад им се што крупније украде и загуби пак да би бог "обејанио" (открио) лупежа". Поп Васо Вукотић из Бара

налазио је "старе буле гдје зором клањају пред црквом". Када су у Качаничкој клисури откривени остаци старе цркве Светог Илије, на овај празник, али и у друге дане, долазе (1932) овим остацима не само хришћани, већ и муслимани чак из Штипа, Вучитрна, Приштине да им се поклоне и учине прилоге. У селу Драјичу, тврди И. Јастребов, потурчењаци су чак присуствовали литургији, а на Светог Јована доносили су у цркви свеће, од хришћана су се разликовали утолико што се не би прекрстили. Зна се да је Синан-паша Сијерчић (погину 1806. код Шапца) призидао, уз Херцегову цркву у Горажду, припрат, на гробу свога прадеде Радослава. И бугарски Помаци обичавали су да носе у цркву прилог – оброци – понајпре, уље и восак. Често поштују (1966) и рушевине цркава и манастира, где уз разне церемоније, приносе и жртве – курбан. Масло, уље, новац и свеће носили су у цркву и Валахади у Грчкој (Македонија). Они су чак по потреби и поправљали цркве, а често их је и једна од њихових жена и чувала. И криптохришћани на Кипру посећивали су, уз џамије и цркве, а они богати на Криту имали су, у својим домовима, чак мале тајне капеле. Аноним из 1585. тврди да потури у Босни нису "ни кафири ни муслимани, да са неверницима иду у цркву, а када се спомене нама (молитва) онда се подсмејевају". А када је реч о односу према хришћанским богомољама, треба свакако истаћи да и познате

манастирске војводе, чувари неких православних манастира на Косову до у најновије време, имају своје исходиште у предтурском времену. У свом извештају из 1600. године босански бискуп Баличевић потанко описује побожност народа "према чудотворној слици Госпе у фрањевачкој цркви у Олову, где долазе ходочасници не само католици и православци него и муслимани". И чудотворна икона Богородице у Чајничу била је, сходно подацима с краја 19. века, циљ ходочашћа и муслимана у Босни и Херцеговини. Иконе су, међутим, чуване и по кућама, приликом претреса (1939) власти су у сандуку, у једној урвичкој (Полог кући, нашле крст и икону, такође и муслимани у Среском Подгору (Ново село) "треба да по кућама имају иконе". Примитивно израђена икона, која је била у употреби међу хришћанима на селу, нађена је (1972) у зиду једне муслиманске куће у Велинграду (Родопи), очигледно сакривена од оних који су примили ислам формално, а тајно наставили да поштују хришћанску веру. И приликом рушења једне старе муслиманске куће у подручју Разграда откривен је бронзани триптих руске израде (с краја 12. и почетка 18. века), који је серијски произвођен и био предвиђен за масовну домаћу употребу. Сачувано је писмо једног Силистријца, трговцу у Букурешту, да му пошаље у Силистрију велику количину штампаних икона, да би их продавао по граду у великој силистријској

епархији. Узнемирен раширеном руском трговином иконама на Балкану, велики везир Али-паша Чорлу наредио је (1706) да се руски трговци затворе, а роба да им се одузме и уништи, уз објашњење да су народу продавали идоле и ширили идолопоклонство. Наводно су и Валади у грчкој држали у својим кућама иконе пред којима би ноћу палили кандила, сигурно је, међутим, да су у време харања шпанске ризнице с много поштовања (као и преци) целивали чудотворну манастирску икону, која је ношена по Македонији. Податак Пола Рикао (Рицаут), секретара енглеској посланства у Цариграду и једног од најбољих познавалаца Турске царевине у 17. веку, да се потури "гнушају икона и знака крста" протумачена је тако да се ради о потомцима богомила (који су, како се зна, мрзели иконе и знак крста). Он даље тврди да ти секташи (који чине чудну "мјешавину кришћанства и мухамеданства", који живе као војници "на крајинама Угарске" - "а сви потури у Босни" припадају том верском учењу – читају јеванђеље на словенском језику иако се сматрају за муслимане. Они се труде да читају и Куран на арапском језику, да га ускладе са јеванђељем. Има и других вести о томе да су Босанци и муслимани набављали Свето писмо (штампано 1563) у преводу истарских протестаната и на ћирилици. И неки ставриоти у Трапезунту љубоморно су чували своје хришћанске свете књиге. Јеванђеље је прихватано и од стране

припадника појединих дервишких редова. Тако хуруфије (дервиши) не оклевају да се позову на Христа, на Свето писмо и на хришћанске свеце. У свом делу Цавидан Фазлулах (14. век) често цитира јеванђеље, а посебно добро познају Јованово. И његови ученици се такође позивају на јеванђеља.

Крст и крштење

Потурчени Арнаути у Пољаници чували су 1932, као знамење кошуље на којима су били извезени крстови из времена када су им преци били хришћани. У Елцику (Галата) камен украшен крстом лечио је болести Најсвеобухватнији од свих симбола, крст се потврђује од најдавнијих времена, у Египту, у Кини, у Кнососу на Криту (мермерни крст из 15. века пре н. е.), у Феникији (где је познавао живот и здравље). Хришћанско предање обогатило је симболизам крста, сабравши у тој слици историју спасења и мука Спаситељеву. Ни у Азији, премда нема толико мистичног богатства као у хришћанском свету, симболизам крста није мање значајан. Код Абу Жагиба Сецестанија (ханефитског правника) наилазимо на необично егзотерично тумачење симболизма крста: четири крака поистовећују се ту са четири речи шахаде (вероисповедне изјаве муслимана).

Светиња

Осим цркава, тврди Тихомир Ђорђевић, наши муслимани поштују и крст. Дрвени крст српског кнеза Св. Јована Владимира (убијен 1016) као светињу чувају муслимани у Црногорској Крајини "сваке године о Духовима, муслимани заједно са хришћанима рано у праскозорје носе овај крст на планину Румију. Ту се сви моле богу, затим се веселе и пуцају из пушака". У Босни су неки муслимани држали у својим житницама заплећене манастирске крстове, ради рода и берићета, и никако нису хтели да их продају. Потурчени Арнаути у Пољаници чували су (1932), као знамење кошуље на којима су били извезени крстови (из времена када су им преци били хришћани). И на делу муслиманске ношње (Дрежница) - синциру, који су носиле невесте и младе жене, јавља се крст. А и у осталим областима царства, како поуздано сведочи Хаслуцк, муслимани су уважавали моћ крста. У Елцику (Галата) камен украшен крстом лечио је болести. У време сточних болести муслиманке у Бугарској правиле ус мале крстове од ебановине и вешале их, споља, о шталска врата, или су катраном исцртавале крстове по капијама. Такви крстови се и данас (1966) могу видети на вратима штала у бугарско-мулсманским селима. И код Валаха у

Грчкој најбољи лек против урока (злоока) била је једна врста распећа - монекеро, а понекад су и они смолом цртали велике крстове по капијама, као заштиту од урока. Кизибаше у Понту, као и муслимани у Бугарској, обележавали су хлеб, пре печења, крстом, док су жене у Тунису тетовирале крст на лицу. У Бугарској би се пре спавања (или купања) мала деца обично прекрстила, као што би се прекрстио и сваки нови комад одеће пре првог ношења. У Родопима, али и у другим областима у Бугарској сачували су се муслимански надгробни споменици (17-18. век) с издубљеним крстом и хришћанским именом покојника. И живот новорођених криптохришћана, али и муслимана почињао је, понекад, са знаком крста односно крштењем. Најранији помен ове појаве налази се у путопису Француза Б. дела Брокијера (1432/33), Ибрахим-бег Рамеданг из туркенске династије Рамазаноглу био је, каже Брокијер, син једне хришћанке "која га је крстила по грчком закону да би га очистила од мириса и задаха које имају они што нису крштени". О тајном крштењу деце преобраћених Европљана у Цариграду и другде има вести и на страницама путних дневника Европљана, најчешће чланова дипломатских посланстава. Уз обичне људе из народа чинили су то, како обавештава Немац Шт. Герлах, и жене паша. А венецијански било из Цариграда чак тврди (1579) да турске мајке уопште сматрају да је

крштење заштита против лепре, па и сам султан Мурат III треба да је крштен, овог пута ради заштите од падавице. Кристохришћани на Кипру крштавали су и кризмали своју децу пре муслиманског сунећења, и уз муслиманско име, давали и старо, хришћанско. И ставриоти су крштавали децу и давали им два имена, али су избегавали турска имена као Мехмед и Али. Године 1624. папски визатор Петар Масарек известио је у Рим да фрањевци у Босни и околним крајевима "крсте синове Турака", што значи, деца су била најпре сунећена, па крштена. Крштење овакве деце подлегао је смртној казни, а у питању су, највероватније, били криптохришћани односно криптокатолици који су, како то наводи Масарек, у највећој тајности доносили своју децу да буду католички крштена, јер су веровали да ће тако бити заштићена од разних болести и победити у боју. Због тог празноверја некад су чак и присиљавали фратре на тај чин. Босански фрањевци су се обратили и папи Урбану VIII с молбом да им допусти да крсте муслимане, што је папа својом булом (из 1625) и допустио: "Вама (допуштамо) да можете крстити коју му драго дјецу кришћана, а тако и Турке и друге невјернике".

Забране

Крштењу се прибегавало, како то сведочи секретар француског конзулата у Травнику, Шомет де Фосе, и кад се неко тешко разболео. Таквог болесника католички свештеник би крстио и дао му последње помазање. Иако је то било у супротности са њиховим законом, муслимани се, тврди он, нису скривали. И у Албанији су муслимани видели у хришћанском крштењу магично средство које пружа заштиту против злих духова, вештица, вукова, па је 1625. Забрањено крштавање деце из тих разлога јер је "крштење улаз у сва светајства и исповедање вјере". Ове забране ће се доносити и у каснијем времену. Али, по сведочењу М. Филиповића и данас (1951) има међу муслиманским Арбанасима појединаца који су крштени јер "обичај је код муслиманских Арбанаса, а нарочито код муслиманских Цигана, у околини Прешева и Бујановца, да се новорођено дете изнесе на пут, ако се у породици не држе деца. Ако први човек који наиђе на дете буде муслиман, он га подиже, прима, и врши шишано кумство. Ако први наиђе хришћанин, он га крштава као кум по православном обреду. Кад одрасте, такав муслиман одлази и у цркву и веома поштује свог кума". Према једном извештају непознатог аутора (из средине 19. века) бугарске муслимане зову

хришћани - Бугари и "Куми Хасановци" зато што, када дају име новорођеном детету, зову најпре за кума Бугарина хришћанина да му да име, а онда му даје име хоџа, по муслиманском обичају. Отуда Бугарин кум зове кумче кума Хасана или куме Османе, па их Л. Каравелов назива понекад полухришћанима. Суделовање у многим хришћанским празноверицама свакако је настало, сматра Хаслуцк, због присилне интимности хришћанских и муслиманских жена, нарочито услед мешаних бракова и увођења хришћанки у харем. Муслимани, који су користили крст, чак и крштење као профилаксу, не мора обавезно да значи да су били преобраћеници (као, на пример, у Албанији и на Криту).

Слава и празници

Прослављање многих светковина које имају хришћанско обележје има, опет, свој корен у предхришћанским култовима (слава, Божић, Ђурђевдан). Свака фамилија босанских муслимана задржала је свог некадашњег свеца Објашњење овом занимљивом веровању и обичају једноставно је, по мишљењу М. Филиповића. Родитељи којима се "не држе" деца чине и најневероватније ствари да би им се дете одржало у животу. Обичају муслимана да крштавају децу ради одбране од

болести и смрти, нарочито одговара код хришћана обичај да крштење одлажу месецима, па и годинама јер се верује, нарочито у Босни, да некрштено дете расте боље, као што расту и деца код муслимана (како су они видели), која се не крштавају. Прихватљива је и претпоставка, у давна времена, да су забринуте родитељи сматрали да их несрећа сналази због тога што су напустили своју стару веру, па су тражили лека у крштавању своје деце. И само двоверство, које је некада било раширено, могло је да доприноси одржавању тог обичаја, ако му можда у самом двоверству није и почетак.

Памте крсна имена

Један од разлога што није дошло до контаминације у прослављању исламских са затеченим празницима био је и тај што се ислам равна по лунарном календару. А рачунање по соларном календару у свакодневном животу далеко је практичније. Отуда и појава да су босански, али и други муслимани у османској држави, уважавали и исламске и предисламске светковине. А прослављање многих светковина које имају хришћанско обележје има, опет, свој корен у предхришћанским култовима (слава, Божић, Ђурђевдан, уз друге). Многи наши муслимани,

каже Тихомир Ђорђевић, памте своја стара крсна имена и не пропуштају да тога дана однесу у цркву тамјана, зејтина и свећу. А како сведочи један извештај из прве половине 19. века, свака фимилија босанских муслимана задржала је свог некадашњег свеца, те славе празнике: Светог Петра, Светог Илију, Светог Ђорђа. И Мрковићи код Бара, а продужили су и након преласка на ислам, слављење крсног имена и задуго им нико у томе није правио сметње: "дочекивали су пријатеље, палили воштанице, давали пријатељима вина и ракије, па су и сами пили, а многи су носили у цркву вино и просфору да је поп освети." И данас (1932), тачно се зна за многа братства коју су славу славили. Тако су Петрићевићи у Вељем селу славили Ивањдан, а прислуживали Спасовдан. На слави – било је седамдесет до осамдесет званица – пило се вино и ракија, певао се и гостило два – три дана. Руски конзул И. Јастребов наводи (1879) да су Брођани (Гора) држали и своје кућне славе "ломили колач и при урвинама цркве причешћивали се овим колачем, заливајући га вином", кад више није било свештеника у селу. У Призренском Подгору (Ново село) муслимани су славили Светог Николу, палили свеће и кадили куће тамјаном. Има вести да су и Торбеши, као муслимани, славили славу. У 19. веку, и касније (све до Другог светског рата) бугарски муслимани носили су на Ђурђевдан и Светог Илију колаче у

цркву. Многе муслиманске породице у области Бродарева одржале су славу, макар и прикривено. Знало се, такође, коју су славу славили њихови стари (сви досељеници из Куча славили су Никољдан, они из Дробњака Ђурђевдан). А у области Рашке, муслимани на дан своје напуштене славе посећују, или обавезно шаљу свеће, восак и уље црквама и манастирима, и "чувају славске лонце на таванима у којима су њихови преци кували сланину о свечаностима" (крај 19. века). За Горанце највећи стари празник био је Божић и Бадњи дан. Тада се варила пшеница и месио божићни колач у који се стављала "јака пара", а девојке би празник проводиле у песми и игри, гостећи се разним посластицама, па и посебним божићним колачем са "јаком паром".

Прослава Божића

И после Другог светског рата поједине муслиманске породице у Бихору прослављале су Божић овако: рано ујутро уноси се у кућу погача, специјално замешена, са овећом рупом у средини, а преко ње утиснуте су линије које имитирају крст. Тада се у кући уводи во и погача му се ставља на рог, а во се посипа крупном пшеницом. Трзањем главе во збацује погачу која се ломи у четири дела, који се покупе и деле члановима породице. За

божићни ручак, обавезно се кувају шишарке кукуруза. Ове радње са волем, значи, припадају веома дубокој старини, "имају дубок смисао и јасан жртвени карактер". У некадашњој Височкој нахији, "у мешовитим селима, православни иду као полазници муслиманима и обратно. Деци се и иначе на Божић деле ораси и лешници". Налагао се и бадњак (Мрковићи, Рашка) и на Бадњи дан у кућу уносила слама (Тиквеш, Рашка). Још средином 19. века Арнаути у Јужној Србији палили су бадњак. И међу муслиманима у Травнику паљене су уочи Божића ватре. По мишљењу М. Хацијахића, Божић спада у ону групу светковина, која је заправо праћена резистенцијом у том смислу, што се магијским радњама одбијало штетно деловање, односно светковине. Тако се уочи Божића - на Бадњи дан - врше разне магичне радње, запирање куће ножем, мазање брава белим луком, разна кађења (смрековином) пошто тада Каранђоло око Божића хода "и замаче своју зурну у судове, па их тако опогани" (Сарајево). Из истих разлога муслимани у Бањалуци и Приједору уочи Божића склањају кашике тако што их задену за стреху, или вешају на кућна врата. У Прозору пред Божић, у јело се меша бели лук, а њиме се, пре спавања, мажу и укућани, јер одбија демоне од поштених душа, да не науде здрављу људи и стоке. У некадашњој Височкој нахији (Босна) био је општи обичај, а и сада (1949) се држи у неким

муслиманским селима да уочи Божића иде поворка нарочитих играча, коју негде зову "звонари" а негде "вукови" (вучари). У мешовитим селима посећују подједнако и православне и муслиманске куће. "Општи је обичај код муслимана сем у вароши Високом, да гледају на "полазника" или "походника", прво лице које ће им на Божић ступити у кућу. Задрже га у кући, поспу житом, почасте јелом и даривају орасима, јајима, шљивама, каквим комадом одеће" Имају обичај, исто као и православни, да на Божић рано изјутра уводе у кућу у својству положајника, вола, козу, овцу или већ шта ко има од стоке.

Радост узимања црвених јаја

У Кичевској области помуслимањеници су одржали обичај да за Васкрс боје јаја и да их дарују између себе као хришћани. Код торбеша у Македонији одређени обреди прате и Младенце (Мученици), Цвети (Цветнице) и Лазаревдан. Међу бугарским муслиманима поштују се и Три краља, који се називају и Д'ска (што означава дрвени крст), а чешће Водици Ускрс, празник за који се, за разлику од Божића, везивало најмање наслеђа из предхришћанских времена, нашао је одређено место код босанских, али и других балканских муслимана. Главна поента у муслиманском

респектовању Ускрса била је у прихватању даривања шареним јајима уважавајући, тако, нехришћанску страну ускршњег култа. У Црногорском приморју и Крајини муслимани су до скоро (1932) бојили јаја за Ускрс, као и хришћани (осим оних који су били у жалости). "Свима је и данас мило кад им ко да црвено јаје".

Поштовање Богородице

Муслимани у Горњој Папратници (Босна) не раде (1932) пољске радове на Велики петак. Празнују га, такође, и муслимани око Сребренице. У Дебарској области, пак, празнује се Велики четвртак, као и сваки четвртак до Спасовдана, што чине и неки међу Турцима у околини Струмице (не ору тих дана да им лед не побије усева). У Кичевској области помуслимањеници су одржали обичај да за Ускрс боје јаја и да их дарују између себе као хришћани. И стари Ужичани, и Срби из Скопске Црне Горе, као и они по Босни даривали су своје комшије муслимане шареним јајима. Ни Арнауташе у Старој Србији ништа неће тако обрадовати (крај 19. века) као када о Ускрсу добију од православних Срба по које црвено јаје.

Неуједначено прослављање светитеља

Прослављање, међу муслиманима, читавог низа хришћанских светитеља прилично је неуједначено. Изузетак чини светковање Ђурђевдана (Јурјева) и Илиндана (Алиђуна), које, несумњиво има, како то с правом истиче М. Хацијахић, одређени опште муслимански, али и општебосански карактер (оба светитеља су, наиме, важили као заштитници Босне). Помаци у Родопима обележавали су на разне начине Ускрс (Великден, Паскале, Червените јеца) и Велики петак примајући радо бојена јаја од хришћана. Радо су примали црвена ускршња јаја од хришћана (и пажљиво их чували) и валахади у Грчкој. Конзервативније жене чак су чистиле своје куће као и њихове хришћанске сестре, а у неким селима било је обавезно разменити ускршњу посету са својим хришћанским суседима. Дан Велике Госпође био је у Црногорској Крајини дан опште славе, а тај обичај није престао ни пошто су Крајинци прешли на ислам. Све до рушења манастира Пречиште Крајинске (1850) око њега су се окупљали и православни и муслимани, те "палили воштанице и доносили зејтин", проводећи дан "у заједничкој гозби", игри, весељу, пјевању, пуцању у нишан и момачком надметању". И остали празници посвећени Богородици били су поштовани код муслимана. За Благовести

(Благовец) торбешка деца палила су сурле (зурле) од врбе (симбол напретка и подмлађивања) и јасена (веровало се да има снажну заштитну моћ), а у Црногорском приморју и Крајини побола би се ујутру ловорика на свакој њиви засејаном пшеницом. У време међудневнице, такође у Црногорском приморју и Крајини, ни православни ни муслимани неће отпочети никакав посао. Код торбеша у Македонији одређени обреди прате и Младенце (Мученици), Цвети (Цветнице) и Лазаревдан. Међу бугарским муслиманима поштују се и Три краља, који се називају и Д'ска (што означава дрвени крст), а чешће Водици. Заједнички бугарски пролећни празник, тзв. Мартеници, када се тракама од црвеног конца везују деца, јагањци, телад, а као заштитно средство против могућег зла које долази из пробуђене природе. На дан Четрдесет мученика (9. марта) терају се, исто тако, и змије и гуштери магијским радњама (уз огањ и буку). Негде се то опет дешава на Благовец (7. априла). Ђурђевдан је општенародни празник Ђурђевдан је, у ствари, празник оживљене природе, када се многим радњама настоји пренети снага оживљене природе, пре свега нове вегетације, на људе и стоку, на усеве и винограде. Особито су бројни обичаји у вези са стоком. Тако муслимани у Пријевору (код Билеће) уочи Ђурђевдана пале тамјан и њиме каде стоку и пчеле, а ради здравља беру дрен, јоргован, и др. и тиме ките врата и

прозоре. У Црногорском приморју и Крајини, пак, уз игру весеље у природи, чобани рано ујутру купају стоку у мору и "машају" преко ње пушком, јер се овде верује да је пуцање преко стоке и купање пре зоре спасоносно и да лечи од многих болести. С истом сврхом млада чељад у Мрковићима лежи или седи на зеленој трави. У Скопској котлини Ђурђевдан је био општенородни празник: славили су га Срби, Арбанаси, Турци и Цигани. Арбанаси у Дервену (Чајланима) славили су три велика четвртка, један пре и два после Ђурђевдана (да град не убије жито). Ђурђевдан – Ђурђиен – је највећи и најопштији празник и за Горане и Опољце, праћен многобројним обичајима. Највећи скупови су код Ђурђевице (црквине) у Марин-долу, док Брођани прослављају Ђурђевдан чак и по седам дана. По сведочењу Јастребова, муслимани у Призрену нису радили на Ђурђевдан, као ни на Бајрам, дућани у чаршији били су затворени, приређивале су се борбе пеливана и пуцало се, уз циганску музику и турске песме. У Родопима сви Бугари најсвечаније прослављају Ђурђевдан: уз уобичајене радње везане за здравље – опасивање зеленим гранчицама, украшавање кућа и посуда за млеко лишћем, ваљање по трави, љуљање на дрену – до тог дана не једу јагњеће месо, као ни млечне производе. А тада чак кољу јагањце као курбан, при чему их само хришћани доносе у цркву.

До подне Илија, од подне Алија

На Блиском истоку муслимани и хришћани употребљавају имена Хадр и Ђорђе као синонине. Муслимани у Призренском Подгору славе Светог Николу, пале свеће, каде тамјаном. Међу муслиманима у Босни, али и у Грчкој, Малој Азији и Блиском истоку Свети Ђорђе се прослављао као Хидр, Хизр, Хизир Елиас. Овај празник падао је 23. априла и у Османском царству даван му је службени карактер. Православно светилиште посвећено Светом Ђорђу (између Витлејема и Херона) посећивали су и хришћански и муслимански ходочасници. А светитељ је више био познат под именом ал – Хадр него под именом Ђорђе. У ствари, на целом Блиском истоку како муслимани тако и хришћани употребљавају имена Хадр и Ђорђе као потпуне синонине. И фанатични муслимани међу валахадима кажу да је Свети Ђорђе у стари муслимански светитељ Хизр, а то је тај Хизр кога они славе 23. априла (мада многи међу њима не знају ништа о њему).

Мојсијев друг

Ко је ел-Хизр, ел-Хидр (Зелени)? Муслимански светитељ под овим именом, иако није споменут по имену у Кур'ану, идентификован је од стране коментатора као Мојсијев друг на његовим путовањима, који је сам себи обезбедио бесмртност открићем извора живота. Његов дан (празник Лиде - 23. априла) слави се у целој Турској као почетак пролећа. У Турској уопште, чини се да је Хизр био магловита личност и замишљан је углавном као онај који помаже у изненадним невољама, нарочито путницима. Он је био идентификован са личностима из Старог завета, па тако са Илијом и православним Светим Ђорђем, чији је дан био преузет заједно са асоцијацима из Лиде. Карактеристике које је преузео од Светог Ђорђа укључивале су и репутацију убијања аждаје, коју је Свети Ђорђе могао да наследи од паганског претходника. Деловање и концепција Хизра били су истовремено тако различити и неодређени да се могао заменити било којим светитељем, као што је могао да заузме и свако слободно место, док је његово деловање као патрона пролећне вегетације и кишоношца препоручивало његов култ примитивном сточарском и земљорадничком становништву. И у муслиманском светковању Алиђуна - Илиндана - дошле су до изражаја старословенске паганске традиције повезане с

култом сунца, громава и кише. Народни теферичи и дове одржани су на Алиђун често "на каквим висовима". "Турци у Босни - пише 1872. године Г. Вуковић - на дан нашег Светог Илије имају неку славу, неко весеље. Они и залазе на највиша и највећа брда и тамо ноће, ложе ватре, пију, пушкарају, Богу се моле".

Свети Ђорђе и исламска пропаганда

Али, није се остало само на идентификацији Светог Ђорђа са Хизир Илијасом. Разни хетеродоксни дервиши, већ од 13. века, значи од времена освајања Анадолије и Румелије (Европска Турска), одређене особине Светог Ђорђа увелико користе као средство за исламску пропаганду и идентификују га са шеиховима коњаницима – ратницима. Док су се на Илинданском дернеку код турбета Ђерзелез алије у Герзову (Мркоњић Град) забављали одвојено Срби од муслимана, у Вечићима (Мркоњић Град) све три вере су га заједно прослављале, опет крај турбета и у хладу огромне липе. И на Пештеру и Бихору, за разлику од неких других празника, Алиђун се, на одређеним местима, прослављао песмом и свирком, а најатрактивније биле су коњске трке - кошија. На Илиндан буде код Фазлагиха куле у Гацку велики муслимански збор с коњском трком и борбом

волова. Након преласка на ислам Мрковићи у Црногорском приморју и даље су се окупљали око цркве Светог Илије код Вељег села, а попови из Бара долазили су да служе литургију. Муслиманска деца доносила су воштане свеће и велике погаче без "печата". А за време службе "било је уз православне и мухамеданаца и була, и сви су престајали службу у црквеној авлији... У игри колу ... узимали су учешћа подједнако и мухамеданци и православни. При разметању пред црквом Асан Петричевић је једне године сав народ свратио код своје куће и почастио га пићем говорећи: "Дао га је Бог и Свети Илија доста!" Свети Илија (Елиас) био је посебно поштован и код Албанаца који су га, како то сведочи Марино Бизи (1610), заједно славили, при чему су и муслимани били у цркви. С Алиђуном народна традиција повезује и исламизацију, што се огледа нарочито у изреци "До подне Илија, од подне Алија". А једна црквица Светог Илије у Бруси (Дауд манастир) добила је нову светост упокојем у њој султана Османа, тако да је постала не само свето место за муслимане, већ и национално османско светилиште, иако никад није била џамија, јер су је њене мале пропорције и кружна основа предодредили за турбе.

Култ четрдесет мученика

Попут Светог Ђорђа, и Свети Никола се често идентификовао са Сари Салтуком, за кога Хаслуцк каже да је "лау - фигура" бекташијске пропаганде међу хрићанима у Реумелији (чини се да је он преузео одређен број цркава посвећених овом светитељу у источној Турској и Европи). Име Сари Салтука, истиче и И. Меликоф, везано је за ширење ислама међу Словенима и треба да се сматра као симбол исламско-хришћанског синкретизма за Балкан (у време када је овај дервиш-газија живео, а то је друга половина 13. века). Сари Салтук се доводи у везу и са култом Четрдесет мученика (после смрти нађено је четрдесет његових тела, по другој верзији седам), а идентификују га и са другим хришћанским светитељима: Ђорђем, Наумом и Спиридоном. У Кроји је убио аждају, а верују да је умро на Крфу, због чега га бекташије идентификују са Светим Спиридоном и стога су још у 19. веку Албанци долазили на Крф и поштовали заштитника острва под његовим исламским именом. Место посебног поштовања, и хришћана и муслимана, био је гроб Светог Наума у истоименом месту на Охридском језеру, присталице бекташијског дервишког реда поштовали су у Светом Науму свог Сари Салтука. Муслимани у Призренском Подгору (Ново село) славе Светог Николу, пале свеће, каде тамјаном, а

треба да по кућама имају и иконе. Код бугарских муслимана то је Никулдан.

Тајна венчања у манастиру

Код босанских муслимана очувао се прави пантеон старих паганских божанстава, као и култ липе, донекле врбе и кућне змије Петровдан је највеселији дан мухамеданаца у Горњој Херцеговини, записаће крајем 19. века Л. Грђић-Бјелокосић. И у Сарајевском пољу муслимани "уочи Петровдана пале лиле". На Пешетру и Бихору, где је Петровдан заједнички празник православног и муслиманског становништва, уочи овог празника пале се лиле, које као бакље носе чобани од тора до тора, или од куће до куће, углавном тамо где се налазе млекаре. Дарују се, при том, кајмаком, а весеље се наставља и сутрадан, када се припрема цицвара за ручак. Чобани верују да на Петровдан "обад оћори" - па је мање опасан за стоку, те она даје више млека.

Прославе уз магијске радње

И Ивањдан, Крстовдан, Митровдан, Света Варвара (варе варицу) - славе се најчешће тако што се тога дана не ради, уз обављање одређених

магијских радњи. Прослављање Видовдана и Спасова у неким муслиманским селима подно Јахорине (Турово, Требечај) је локалног карактера. Тада се одржавају дернеци, који су, по причању старијих, у вези са њиховим тежачким радовима. У Скопској котлини Мратичњаке (Мратинце), вучје празнике, славе три дана, сутрадан по Митровдану је Мишоловден.

Четрдесет мученика севастийских

Куриозитет је свакако и то да су Четрдесет синајских светаца били у великом поштовању код фанатичног султана Селима, чија је жена била Гркиња, и да су многобројни манастири и цркве посвећени или садрже мошти Четрдесет мученика севастийских адаптираних у ислам под именом Крклар Теке (Текија четрдесеторице). Такво њихово светилиште на Понту код Зеле још (поч. 20. века) посећују како хришћански, тако и муслимански ходочасници. Слично је било и са истоименим светилиштем крај Никозије. По тврђењу М. Хацијахића, код босанских муслимана очувао се, могло би се рећи, прави пантеон старих паганских божанстава, култ липе, донекле врбе, као и култ кућне змије. Липа се нарочито садила покрај цамија и других верских објеката. Године 1628/29. забележено је да се босански муслимани (Турци)

заједно са хришћанима скупљају код неке липе и том приликом доносе заветне дарове, свеће и др. А има вести и о липи старој 500 година (1897) под коју су, још од старих времена "долазили муслимани на Бајрам ујутро чим би изишли из цамије, те би под њом мало сјели и зијарет је учинити". И цела махала (Липа махала) "клала би курбане" под липом, то се сматрало "као да је на Мећу (Меку) отишао". Значи, још једна занимљива синкретистичка црта: спајање курбанске жртве са старим словенским обичајем приношења жртава светом дрвећу. Како су духовни представници ислама реаговали на ове хришћанске сурвивале међу својим верницима? За разлику од високе улеме, која се борила за презентирање ислама у његовом изворном облику, део хоџа - слабије образованих и у забаченијим крајевима – чинили су у већој или мањој мери уступке народним религиозним схватањима. Дервиши су, опет, уносили извешан нонконформизам и продуховљавање у устаљене религиозне форме и садржаје. А посебно значајно место припада хетеродоксном дервишком реду – бекташијама, који су од хришћана прихватили исповест са опростом, знамење крста, еухаристију и целибат. Обичаји се односе на животни циклус човека и аграр. У првом случају реч је о ритуалним радњама које су повезане са животним догађајима, као што су рођење, венчање и смрт, где се код муслимана

наилази на дубоко укорењене остатке предхришћанских веровања, као и хришћанског учења. Тако код бугарских муслимана влада уверење да Богородица помаже жени при порођају, због чега јој се изражава посебна захвалност. За рођење нарочито је чврсто везано веровање у суђенице, суђаје, ориснице, које треће ноћи по рођењу одређују новорођенчету судбину за цео живот. Ова веровања су се, уз хришћане, одржала и код бугарских муслимана. И они трећег дана по рођењу позивају жене – родбину и пријатеље – на част која се зове смидал (препечени, фино измрвљени бели хлеб са медом или шећером и уљем). У подручју Златограда (Родопи) и обичај и јело муслимани називају молитва. Том пригодом посетиоци доносе породици одабрана јела, која се зову понуда. Одмах по рођењу, или кад трудница осети да ће родити, обичај је да се зготови блага пита, која је намењена Богородици (Мереманајка). И хришћанке и бугарске муслиманке одржавају обичај четрдесетница, а то значи оне смеју да клањају у џамији или код куће, тек четрдесет дана након порођаја, јер се до тог времена сматрају нечистим. Ово чишћење се обзнањује и посетом (заједно са новорођенчетом) трима сродничким или суседним кућама. Треће ноћи по рођењу оставља се обред за наречнице да би, кад дођу, биле благонаклоне и новорођеном детету прорекле срећну судбину.

Сујеверје

И код Валахада има доста сујеверја у вези са децом. Одмах по рођењу дете окупају, а потом цело истрљају сољу јер га, верује се, то чини јаким и спречава оједе коже (отуда су азијски Турци за Валахаде - "несољене главе"). И овде је трећи дан по рођењу веома значајан за бебу. Свечано се купају у присуству рођака и породичних пријатеља, од којих се очекује да спусте новчић у воду, уз добре жеље за будућност детета. И док бабица навлачи новорођенчету кошуљу преко главе (отвор за главу направљен је спаљивањем на ватри), сви присутни плескају и урнебесно се смеју, да би то чуле невидљиве суђаје и тако задовољне пожелеле добро детету. Веровање у паганске суђаје тако је преживело и међу Грцима и међу Валахадима. Оне, по општем уверењу, посећују децу трећег дана након рођења и тада одлучују о њиховој судбини, а будући да су њихове одлуке неопозиве, треба их умилоствити. У Трапезунту, Бугарској, Албанији и другде, како је већ истакнуто, ренегати, али и Турци, укључујући и оне из виших слојева неретко су, у циљу превенције од болести (лепре) крштавали децу. Обично тајно. Као што је код криптохришћана био уобичајено да, уз муслиманско јавно, носе и хришћанско име за тајну

употребу. И брак и брачни обичаји наших муслимана – каже Ђорђевић – имају и заветних црта које су им остале из хришћанских времена. Коришћење истог језика утицало је и на Валахаде да на свадбама певају сличне песме као и Грци, и једни и други певају песме у хору и често играју суртос. Валахади на селу следе грчки сељачки обичај, не траже новац за младу. А криптохришћани у Трапезунту, који иначе нису давали своје кћери Турцима (као ни они на Криту), најпре би се тајно венчали у једном хришћанском манастиру. И криптохришћани на Кипру венчавали би се по муслиманском и хришћанском обичају и редовно је од младожење муслимана тражено да постане криптохришћанин и подвргне се крштењу. Најзад, и у Пенџабу, у Индији, муслиманској свадбеној церемонији била је додата хинду церемонија.

Одјек преисламских веровања

Највише неортодоксни били су, вероватно, погребни обичаји. Боја жалости у Ајдинском бејлуку била је црна, а сама жалост трајала је седам, у Синопу – четрдесет дана, што је, сматра се, утицај православља Полигамија је врло ретка. Ко би без невоље (а то значи да нема уопште порода или да има само женску децу) узео другу

жену, сматрали би га за врло погана човека. И код муслимана је постојала отмица девојака у истој мери као и код хришћана. Само венчање код муслимана има чисто правни карактер и са венчањем код хришћана нема никакве везе. Остала је, међутим, сама реч венчање, а главне личности приликом свадбијеђа, јенђија, јенђи була, девер, чауш – исте су као и код хришћана. Младожења младу уноси у кућу. Приликом одржавања свадби се и код наших муслимана туку млада и младожења да се из њих истерају демони.

Улога мушког детета

И код муслимана мушко дете игра важну улогу, па се у многим крајевима Босне и Херцеговине пре него што млада легне у брачну постељу по њој поваља мушко дете. Уместо вина, овде млада уноси у кућу ибрик воде, или Кур'ан (Мусаф). Најзад, благослов младенаца, који постоји још од предхришћанских времена – постоји и код наших муслимана. "Потурчењаци у Дебарској области држе све хришћанске свадбене обичаје свога краја. Имају и часнике, кума и старојка, само што их не зову више истим именима". Стари Брођани (у Гори) су некада обављали сва венчања и свадбе истог дана и то на дан славе храма Светог Пантелејмона (27. јул). Руски конзул И. Јастребов каже да је такав

обичај био у Гори и Опољу. Као остатак овог обичаја он сматра колективно венчање и обрезивање деце, коме је на дан 23. августа, присуствовао у Рестелици. У свадбеним обичајима и песмама исламизираних Бугара налазе се, осим опште бугарских црта, веридбе, многи детаљи и неке за хришћанску свадбену церемонију сасвим карактеристичне песме. Тако на пример, песме које се певају приликом канирања младе ("каносване"), идентичне су са хришћанским песмама при плетењу косе код хришћанске младе. Цела церемонија у подручју Ксантија означена је као венчило, а хоџа венчава младенце иако нема никаквих венаца. Овде је, значи, реч о обичајима из старог хришћанског времена.

Помен на гробовима мухамеданаца

По сведочењу савременика, неки Мрковићи у Црногорској Крајини и "дан-данас (2932) су задржали обичај да носе читулу у цркву. Једанпут су били прекинули овај обичај, па су им брави липсавали, онда су поново почели, па то и данас раде". А поп Васо из Бара, "чинио је у скорашње вријеме, по молби извесних потурчењака, помен на гробовима Мухамеданаца". Најзад, тамошњи муслимани "за задушну суботу носе у цркву панахију, поскуру и свијећу, а код куће праве и једу

приганице или масницу (колач посут врелим уљем). Иначе, Мрковићи су раније "лелекали над умрлима, као што још и данас Црногорци лелечу, али су тај обичај напустили под изговором да им то забрањују њихове књиге. Раније су и њихове жене ђакале и тужиле над умрлима, као данас Црногорке, данас само наричу над умрлим у кући, а никако кад га носе ка гробљу". Било је, доскоро и других сличних обичаја, мухамеданци су давали помен сваке седмине, четрдесетине, на пола године и годину после смрти вечеру. У многим исламским обредима чује се и одјек преисламских веровања. Највише неортодоксни били су, вероватно, погребни обичаји. У Маниси, на пример, како сведочи арапски путописац Ибн Батута (14. век), балсамовано тело сина Сарухан- беја било је положено у дрвени гроб, прекривен калаисаним гвозденим кровом. Гроб је био смештен на високом постаменту, у згради у облику кубета, са отвором на врху. На тај гроб, уочи празника жртве, долазили су чланови породице умрлог. Боја жалости у Ајдинском бејлуку била је црна, а сама жалост трајала је седам, у Синопу – четрдесет дана, што је сматра се утицај православља.

Гробља уз некрополе

На стотина места – каже М. Хацијагић – најстарија муслиманска гробља ситуирана су уз

средњовековне некрополе. А на најранијим нишанима налазе се и неки симболи преузети са стећака, као: људске фигуре, соко, ловачки пас, јелен, коњ, вук, змија, мач, копље... Неколико најстаријих нишана има, сасвим у стилу стећака, и натписе босанчицом. И честа појава муслиманског сахрањивања изван гробља (у Сребреници, на пример) можда има свој извор у покапању "на својој земљи, на племенитој". Код старих Бошњака постојао је и обичај да своје мртве сахрањују на висовима, одакле је био леп поглед на суседна насеља, а слична пракса налази се и код Османлија, тако да су исламизирани Босанци могли једноставно да наставе ову преисламску традицију. Дobar пример босанско-муслиманског гробља је "Град мртвих" на Алифаковцу (изнад Сарајева). Хришћанске сабране (16. и 27. век) у Текији "Кавак баба" у Трнову, муслимански надгробни споменици (с краја 17. и почетка 18. века), у чијој основи је издубљен крст и уклесано хришћанско име покојника у неким селима по Бугарској (Варна, Бургас, Балчин, Родопи) сведочи о распрострањености криптохришћанства на овим подручјима. И док код Валахада у Грчкој у погребним обичајима нема никаквих хришћанских трагова (хоџа, по исламском закону преузима покојника и погребни ритуал), а жене не учествују у њему, у Трапезунту, међутим, док је криптохришћанин сахрањиван, за њега се,

истовремено, обављао и обред у хришћанској цркви. И на Криту је православни свештеник позиван да се моли пре муслиманске сахране, или је у време сахране служио службу у цркви тихим гласом, док су они на Кипру добијали на самртној постељи хришћански опроштај, да би потом били сахрањени на муслиманском гробљу.

Духовна сродства јачала пријатељство

Свуда потурчењаци окупљују хришћане за стрижење деце и те кумове сматрају за најближе сроднике и од њих не крију ни жене У обичаје животног циклуса спадају и духовна сродства: кумство и побратимство. По мишљењу В. Чајкановића и кумство и братимство - мистично крвно сродство које се склапа церемонијално (изменом или пијењем заједничке крви или вина) - свакако су старији од хришћанства. Срби и Хрвати муслиманске вере, каже Н. Жупанић, приликом обрезивања (сунет), које се врши код дечака од шесте до осме године, позову некога пријатеља за кума, који дечака приликом сунета држи и дарује. Код муслимана у Херцеговини назива се шишано или водено кумство, тако муслимани бивају хришћанима "шишани и водени кум" и обратно. Овде одрежу чуперке на три места, над десним ухом, у средини и над левим ухом и бацају их у

зделу напуњену водом, која се налази крај кумчета и у коју гости бацају новац. Османски Турци при томе не узимају кума, јер га Коран не захтева.

Шишано кумство

У Босни је шишано или стрижено кумство био општи обичај без обзира на вероисповест. Њиме се није стицало сродство, али се појачавало пријатељство. "Кум одстриже бич косе кумчету, у који се стави новац. Затим се кум части јелом и пићем и дарује". За разлику од верског кума, који је могао бити само један, пријатељских је могло бити неколико. Срби су окупљивали мухамеданске вернике да би од њих имали заштиту ("Ој, Турчине, за невољу куме"). "Још данас (1924) се, баш у потурчењака у Јужној Србији, одржава шишано кумство. Пријатељи ће се звати између себе кумарама, а кум ће дете звати кумче. У неким крајевима се зову и кумовима. Свуда потурчењаци окупљују хришћане за стрижење деце и те кумове сматрају за најближе своје сроднике и од њих не крију ни своје женскиње. У Дебарској области се шишани кум зове и кум крсник. Има случајева, где су крштени кумови примили ислам (...), па и даље остали кумови, само шишани.." У неким селима у овој области постоји и обичај "кумства". Два дана пре свадбе гости се сакупљају код зета и кум све

госте части алвом. "Кумство" прави младожењин кум.

У Црногорском приморју "кум детету одреже косу на челу и слијепим очима, баш као и православним". Шишано се кумство тамо "цијени исто онако као крштено кумство код православних, и шишани се кум сматра као најбољи пријатељ. И у подручју Бродарева било је случајева, све до најскоријих дана, да припадник једне верске групе шиша дете припаднику друге верске групе. Ни код Албанаца верска припадност није играла никакву улогу приликом прихватања кумства - шишаног кумства. Кум (албански кумар) сече маказама кумчету нешто косе с главе, у облику крста, ако је у питању хришћанин, односно на четири различита места код муслимана. Шишано кумство нашло је одјека и у народној епици. Највише песама је у вези са хајдуком Мијатом Томићем (вероватно у другој половини 17. века), који је имао, више пута, шишано кумство код муслимана.

Побратимство

О старини побратимства сведоче Херодот и Тацит. Ово вештачко орођавање у народу или, како каже Чајкановић, мистично успостављено крвно сродство, настаје из више разлога, поједностављено речено, из два: из љубави и из нужде. А могуће су и

све комбинације, и нема никаквих препрека, укључујући и верске, и националне. Чак су мешовите средине представљале погодно тле за развијање овог обичаја. Поједини облици побратимства склапани су из практичних разлога.

Темљораднички и сточарски обичаји

Код муслиманског становништва сачували су се земљораднички и сточарски обичаји који се врше било уз послове око земље и стоке или, још чешће, о празницима, а у намери да се утиче на производњу. Већина ових муслиманских народних обичаја везана је за поједине хришћанске празнике, и то по старом календару. У тим обичајима има и таквих који потичу још из словенске старине. Тако, на пример, изразити муслимански сточари у Подвележју, поред бројних сточарских обичаја о Ђурђевдану, на Нову годину одржавају земљораднички обичај када излазе на гувно "на колање". Ако би настала велика суша, муслимани у околини Невесиња би се искупили код џамије у Зовидолу и молили за кишу. Запажено је да се један добар део тзв. довишта или молитвишта на којима се обављају молитве за кишу, најчешће у одређени уторак после Ђурђевдана (Јурјева), налази на самим гробовима са стећцима (мраморовима), уз које се обично продужују муслиманска гробља.

Довишта су некад била везана и за стара муслиманска или католичка гробља (Сребреница), планинске врхове (значи, древна култна места) и пећине. Обичај братимљења између хришћана и муслимана у Босанској крајини, каже светски путник Евлија Челебија, је чест "премда ово нема ни у муслиманској ни у кришћанској (светој) књизи". Код Брђана и Арбанаса братимили су се људи разних "закона" (вероисповести). Кучи су се више од других Брђана братимили са Турцима и Арбанасима. Тако је Марко Миљанов био побратим Шабан-бега из Тузи и Алила Бечова из Туђемила. Побратимство се држало једнако између побратима истих као и између побратима различитих вероисповести, с тим што је церемонија братимљења друкчија када нису у питању једноверници. Побратимство између црногорских гавара свештеника и турских достојанственика, упркос општој нетолеранцији према исламу, није изузетна појава. У доба Његоша друштвена свест је више била оптерећена традицијом племена него догматиком православља. Па и сам Његош, упркос канонима православне цркве, братими се са херцеговачким Али-пашом Сточевићем. И католички свештеници у Албанији братимили су се, крвљу, са муслиманским бајрактарима. Поред кумства, побратимство је имало велики значај за умир крвне освете. Због несигурног стања у граничним деловима Црне Горе и Турске

побратимство служи и једнима и другима као "пропусница" за међусобни саобраћај и имовинску заштиту.

Култна места и лечење

Уз стубове, и високи обронци, стене као и камене громаде, често су предмет поштовања. Култна места, која би изгубила своју ранију функцију, била су најпогоднија да буду надомештена новом Хацијахић истиче да се у Босни елементи синкретизма у исламу најевидентније очитују у континуитету култних места. У једном, дакле, феномену, који се приликом суочавања старих и нових култова јављао свуда у свету, у свим цивилизацијама. Та култна места била су следећа: висови, стара гробља и гробљанске капеле, извори, пећине, језера, цркве. Континуитет култних места видљив је и по бројним џамијама смештеним на црквиштима, односно црквама претвореним у џамије.

Свеци и чуда

Култна места, пак, која би изгубила своју ранију функцију, била су најпогоднија да буду надомештена новим култом. Тако су у Египту

богови постали свеци, а храмови гробови светаца. Празник је остао, добио је нову садржину, нови смисао, али је у календару сачувао исто место. И Партенон је средином 17. века постао значајан центар муслиманског ходочашћа, а водили су га дервиши из Мале Азије. У Назарету Турци, Арапи и хришћани једнако долазе (почетком 20. века) да се лече тако што пролазе између два стуба - који обележавају место где су стајали Богородица и анђео (Благовести) - трљајући оболеле делове о њих. Уз стубове, и високи обронци, стене као и камене громаде, често су предмет поштовања. Пада у очи да се те стене готово увек доводе у везу са женама (младим и старим), што указује на њихово праисторијско порекло. Добар пример поштовања камених громада је Говедарев камен у Овчем Пољу (Македонија). Посећују га и поштују муслимани, Македонци, Срби, Турци и Аромунци, изводећи ту разне ритуалне и магијске радње. Нероткиње и болесници круже око камена и омотавају га кончићима, спавају поред њега, разбијају о њега глинене посуде, пале свеће. Најзанимљивије је, свакако, жртвовање црног јагњета (и то, при изласку сунца) и његово бацање са стене. Лече се болести, "оживљавају мртвих", врши се телепатија, изазива киша, разговора са животињама и биљкама. То су чуда (карамат) која муслимани, и не само они, очекују од својих светаца, а која ови могу да чине захваљујући посебној божјој милости. Гроб

светог Димитрија у цркви у Солуну био је место ходочашћа хришћана, а касније место лечења муслимана. Чудотворни гроб светог Амфилохија у Коњи Селџуди су идентификовали са филозофом Платоном. У 15. веку црква некадашњег епископа Иконија била је место ходочашћа обе религије. И гроб Светог Саве у Милешеви поштовали су не само православни, него и народи "другога језика и закона", као и муслимани. И народна песма казује да свецу иду на клање "баш и наши Турци Османлије", јер, кажу - овај светац чуда чини"? У поштовању и код иноверника били су и грбови Светог Наума и Светог Климента, као и гроб Стефана Дечанског у Дечанима, ту су нарочито долазиле жене нероткиње и умоболни. На гробу би се молили, даривали га и провлачили се испод њега (1967).

Хришћани и амајлије

Већ у 15. веку, како сведочи један византијски извор, хришћани, па често чак и свештеници, када су били болесни, звали су емире и дервише да им читају молитве, у исте сврхе звали су и турци хришћанске свештенике. Уз молитве, хришћани су за своје болеснике тражили од хоџа и да им "граде амајлије и пишу записе". Томе су се у Кучима противили и православни и муслимански

свештеници, али "ни приближно нијесу успјели сузбити писање муслиманских записа, као што ни муслиманске хоце нијесу успјеле одвратити болеснике тежијег родова болести од прилажења хришћанским светитељима, особито светом Василију Острошком". Исцељење се тражило и у самим хришћанским богомољама. "Сарајевски прото Баковић врло често још и данас (1889.) чита Турцима молитве у цркви и по домовима. То чине и многи други по Босни и Херцеговини. Исто тако иду и у Чајниче чудотворној икони Богородице (а пре и под Острог водећи "бјесомучне" да се исцјеле), посебно кад већ не помажу ни лијекови ни записи оцински на фратарски".

У цркви траже лек

Познато место ходочашћа, посебно за жене обеју вера, била је и црква – држали су је фрањевци – Светог Ивана, код Јајца, где су, на дан овог светитеља, истеривани ђаволи. А по сведочењу Француза де Клервала (1855) "Турци који плачу, како се прича, кад им се у Фојничком самосталну покаже ферман њиховог великог султана Мехмеда Другог дају дубоко поштовање за ове фратре, словенски муслимани их чак често зову својој кући и наручују им мисе када су болесни. Слично су поступали и албански муслимани. У католичку

цркву у Брињу често су долазили болесни муслимани који би се лечили тако што би ноћ провели на њеном прагу. Црква Шен Прена у Курбинову уживала је глас чудотворног места и код муслимана, посебно су душевни болесници остајали преко дана или ноћи, да би се чудом исцелили. У Лурји (Албанија) у време мисе доводили су муслимани болеснике, пошто је претходни покушај излечења код својих изостао. И бугарски Помаци су се, ради излечења болесника, обраћали цркви доносећи прилоге (уље, восак, одећу, накит) или доводећи болеснике да преноће у цркви. На Велики петак у цркву су доводили и болесну децу, а понекад су и тајно позивали свештенике, верујући да ће молитвом исцелити болест. Исцељење је доносио, веровали су, и било који предмет који би се у току више празника налазио у цркви и над којим је свештеник изговорио одговарајуће молитве (опјеване).

Крај

Књига "Исламизација на јужнословенско мпростору" може се купити у Српском геантолошком центру. Контакт: Мирослав Нишкановић. Телефон 063/ 250-271